

УДК 396.3

Ірина Сушик, Марія Оліферук
(м. Луцьк)

КАТЕРИНА БІЛОКУР: ДРАМАТИЗМ ЖІНОЧОЇ ДОЛІ ТА ВІДДАНІСТЬ МИСТЕЦТВУ

У статті розкрито віхи драматичної долі жінки-самоука Катерини Білокур. Проаналізовано трагізм К. Білокур як дівчинки, жінки, художниці. Акцентовано на історичних та соціально-культурних обставинах життя мисткині. Підкреслено оригінальність малярства та авторське самовираження художниці.

Ключові слова: Катерина Білокур, жінка-самоук, художниця, «наївне мистецтво».

Сьогодні нікого не здивуєш, що жінка може стати політиком, бізнесменом, лікарем, журналістом. Окрім своїх традиційних ролей берегині, матері, дружини, українська жінка упродовж історії виконувала й виконує роль активної учасниці суспільно-політичного й культурного життя країни.

За словами Івана Дзюби «нині ми переживаємо новий виток жіночої емансипації, піднесення жіночого руху і вибуху жіночої «енергетики» в усіх сферах життя. Скільки яскравих постатей жінок буквально оновлюють обличчя української літератури, мистецтва, науки!» [1, с. 7]. Та чи завжди жінка мала вихід своєї творчості, чи була зрозумілою для близьких та своєї країни? Дати відповідь на ці запитання ми спробуємо на прикладі непростой мистецької долі колись маловідомої художниці-самоука Катерини Білокур.

Сучасна письменниця Оксана Забужко «досі ненаписану» біографію Катерини Білокур зараховує до постатей культурного пантеону ХХ ст., якій пасує шевченківська формула: «Історія мого життя є частина історії моєї батьківщини». Життєву нитку Катерини авторка вплітає в широке панно «історії батьківщини», доля якої була не менш трагічною.

Значущість постаті Білокур простої жінки селянки-самоука О. Забужко вкладає в таку цитату: «На сороковий рік по смерті

© Ірина Сушик, Марія Оліферук, 2015

Шевченка, на зорі «феміністичного» 20-го століття (ознаменованого «великим цивілізаційним проривом» жіноцтва в усі сфери суспільної діяльності, доти для жінок закриті), історія поставила в Україні повторний експеримент: цим разом геній, народжений у селянській хаті, прийшов на світ дівчинкою. І цілий свідомий вік генія припав на час найбільшої в новітній історії Катастрофи його (перепрошую – її!) народу – такої, перед якою блякнуть усі жахіття, спортретовані в «Кобзарі». Катастрофи, якій упродовж трьох поколінь приречено було залишатись німою – і для решти світу невидимою [2].

Доля Катерини Білокур вражає особливим драматизмом і майже трагічною безвихіддю. Здається, наче обставини постійно випробовували її гарячу відданість мистецтву, на кожному етапі будуючи для неї ті чи інші перепони. З біографії довідуємось, що в селі, де народилася Катря, жінка, що малоє, сприймалася дивачкою «не від світу цього»; батьки, байдужі до своєї обдарованої доньки, які ледве не під загрозою її самогубства дозволили їй вільно малювати; бюрократизм радянської системи, через який вона не могла вступити до мистецьких навчальних закладів [3, с. 113].

Катерина Василівна Білокур народилася в селі Богданівка Пирятинського повіту Полтавської губернії. Коли саме з'явилася на світ мисткиня до кінця не з'ясовано, офіційною датою її народження визнано 25 листопада (7 грудня) 1900 року. Тут, у Богданівці, вона вперше побачила світ, тут прожила все своє нелегке життя. З автобіографії читаємо: «В дитинстві я про малювання не чула і нічого не знала. А вже в молодості стала я кой у кого доставати книги, і з них узнала, що є на світі такі люди – художники, і яка їх робота. І якимсь чарівним, прекрасним показалося мені те велике слово. От я й сказала собі, що чи рано, чи пізно, хоч на старості літ, а буду художником, буду – і все! В той час у мене не було ні паперу, ні олівця. Я крала у матері кусочки білого полотна та візьму вуглину та й виводжу чорним по білому, що на думку прийде. Та коли мої рідні побачили, то заборонили, щоб я того не робила, а щоб працювала по хазяйству, щоб путня хазяйка була» [4, с. 23].

Трагізм життя Катерини Білокур проглядається з дитинства. Дівчинка прожила серед рідних ізгоєм. Батьки – «...темні селяни ні в зуб не розуміли своєї геніальної дочки і старалися нагнути її до відповідності життєвим стандартам ... (якого генія, де й коли розуміло його оточення?). Однак саме батьківська незламність,

успадкована донькою, допоможе їй вижити й творити. О. Забужко наголошує, що саме це був вирішальний факт у біографії Катерини, за значенням рівний тому, який у біографії Тараса Шевченка мав викуп із кріпацтва, – це їхня непробійна, незламна уперта завзятість, під стать доччиній, перед натиском радянської влади. Катерина Білокур ніколи, жодного дня у своєму житті не була колгоспницею. Білокури – і батьки, й дочка – належали до тих «недобитків», які вміли «тримати удар» [2]

На початку 20-х років Катерина довідується про художньо-керамічний технікум у Миргороді і робить спробу туди поступити, однак відсутність документів про семирічну освіту стали на заваді її мрій. Згодом, у 1929 році ще одна невдала спроба вступу до театрального технікуму в Києві.

Нестерпне бажання бути художником виливається у прохання-молитву до самого Кобзаря, на могилі якого у Каневі довелося побувати Катрі. «Тарасе Григоровичу, батечку, голубчику, соколику, ви самі це гарно знаєте, теж колись по світу блукали та людей шукали, хоч ви мертвий, допоможіть мені стати художником!» [5, с. 221].

Першими малюнками майбутньої художниці стали казкові птахи, коні, намальовані у братовому зошиті. Уже тоді довелося Катрі зазнати нерозуміння з боку найрідніших людей – батьків. Щоб мати право творити, жінка змагалася з рідними, близькими, з усім світом – і перемогла у тій борні. Лише наміром самогубства відвоювала у батьків право малювати щодня: «Пряла, ткала, мила, копала, садила, полола, збирала і все діло робила, а в прогалинах поміж цим ділом училась малювати» [4, с. 22]. Заради мистецтва Катерина Білокур була готова на все, адже жага до мистецтва рівнозначна любові до життя. Присвятивши життя малюванню, Катерина так і не вийшла заміж: ніхто з хлопців не зрозумів її пристрасті.

Оригінальність малярства Катерини Білокур у самотності й неповторності її творів. Цілий світ думок, почуттів, переживань – все вилилося через образи і форми квітів. Дивовижна майстерність виконання, особливо, зважаючи на велику складність малювання квітів. Самотужки вона проникає в складний малярський процес, опановує олійний живопис, графіку, акварель. Художниця не робить попередніх ескізів, – в її уяві складається цілісна картина. Починає малювати з окремих компонентів, йдучи до завершення твору.

Осягнення й розуміння творчості Катерини Білокур потребує особливого підходу. Її важко традиційно класифікувати за стилем та жанром, адже її мистецтво, як і зображуване на картинах, виривається за будь-які рамки. Катерина нікого не наслідувала, окрім самої природи. Її мистецтво засноване на споконвічних народних уявленнях та власному світобаченні. Здавалося б, це просто квіти. Але у них прихований такий зміст і сенс, який не кожен художник зможе відтворити. Чарівниця з Богданівки змогла перенести у квітку весь світ, життя і душу.

Художниця тримала увесь образ майбутньої картини в голові, вона «бачила», а вже потім бралася за роботу. Працюючи в якомусь одному куточку полотна, вона знала, що буде на всьому просторі. Не завжди всі потрібні квіти були під рукою і не завжди була можливість творити, тому Білокур писала ту квітку, яку могла зобразити саме у цей час. Така організація роботи може видатися дивною.

Вважається, що художник повинен паралельно працювати на всьому полотні, а не виписувати до кінця кожен елемент і тоді братися за інший – тоді картина буде цілісною. Та рослинний світ Катрі Білокур існує, не розпадається. Здається, у її світі діють такі закони природи, яких немає на Землі. Кожна квітка не просто має спеціальне освітлення – вона ще й випромінює світло. Це ріднить полотна Білокур з іконописом, вона зображала квіти не в їх швидкоплинності, а в святості. «Її таємниця – цілісне бачення природи. А це – високий рівень мистецтва» [6, с. 58].

Творчість Білокур відносять до величезного пласту культури, пов'язаного з мистецтвом «примітиву». Зауважимо, що в сучасному мистецтвознавстві таке поняття є дискусійним. Кожне нове десятиліття дає свою інтерпретацію терміна «примітив». Спектр пропонуваного до цього часу пояснень великий: це мистецтво іменували «примітивним» і «інсітним», «провінційним» і «непрофесійним», «наївним» і «невинним», «мистецтвом художників недільного дня» і навіть «мистецтвом художників святого серця» [7, с. 50–51]. Переважно це були художники, що не мали професійної освіти і творили всупереч академічним законам і правилам.

Така «невчена» творчість Катерини Білокур створювала самобутні зразки авторського самовираження, де відкритий погляд на світ поєднувався із природною експресивністю виразу, а фантазія художника окреслювала його особливу образність, у якій складно

перетиналися окремий людський досвід і архетиповість «колективного несвідомого».

Як стверджує Галина Скляренко, саме «наївний художник» з його «природною» індивідуальністю, яскравою самобутністю світовідчуття, що сформувалися на маргінесах цивілізації та поза канонами високої культури, утверджує себе всупереч обставинам часу. Феномен «наївного художника» – це перш за все драма людини не на своєму місці: це той конфлікт особистого таланту й обставин життя [3, с. 111].

Попри життєві труднощі та професійну «невченість» «темна, неосвічена селянка, що стала художником» все життя прагнула вийти за усталені межі «народної декоративної творчості», бо відчувала себе частинкою Великого Художнього Простору. Її хвилювало не народне, а класичне мистецтво – полотна великих майстрів пензля; музеї українського, російського, західноєвропейського мистецтва любила найбільше відвідувати» [5, с. 324].

Теорія і практика соціалістичного реалізму в 1930-ті роки викреслила термін «примітив» з радянського лексикону: термін «примітивне мистецтво» було замінене поняттям «самодіяльне мистецтво», яке розглядалось як база і резерв для мистецтва професійного.

Не знаючи академічних тлумачень розвитку мистецтва, Катерина Білокур «тягла свій віз пізнання основ мистецтва самотужки». «Було й до мого часу багато художників-самоуків, але тих доля інакша: їх здібності ще з-за молоду помічали і давали їм допомогу... А мені, бачте, як судилось: що я в той час, як училась, то ні з якими знавцями мистецтва й не зострілась. А вмісті з тим моє єство, мій розум, моя велика любов до малювання випирала з моїх грудей, не давала мені спокою ні вдень, ні вночі... І я на матір-природу дивилась і в неї, багатой на фарби, тони й півтони, училася» – писала вона в листі до художниці Емми Гурович [8, с. 197].

Мистецтво Катерини Білокур руйнує радянський міф про «щасливу долю митця з народу», всупереч якому в середині ХХ століття в центрі Європи, за 150 кілометрів від Києва, у селянській хаті боролася зі злиднями і холодом талановита жінка. І навіть офіційне визнання (у 1948-у Катерину Василівну приймають до Спілки художників, у 1956 р. Білокур присвоюють звання народного художника УРСР) фактично не змінило її життя. Вона продовжувала жити у селі, у своїй хаті без світла і тепла, де побутові проблеми набували по-справжньому екзистенціальної трагедійності [3, с. 113].

Саме бідність і безпросвітність побуту стають на заваді творчості. «Ой люди добрі, ой, співчувайте, а хоч почуйте моє горенько велике! Як у мене холодно в хаті, як у мене нема чого їсти, то я так не буду журитись, як від того, що коли мені нема часу малювати!» [5, с. 117]. Наведена цитата з листа датується 1960 роком і є свідченням тієї цивілізаційної прірви, котра, попри радянську міфологію, розділяла «село» і «місто», позначившись глибокою травмою на долі великої художниці [3, с. 113].

З листів Білокур можна реконструювати побут – побут не звичайної української жінки-селянки 1930–1950-х, а як-не-як, привілейованої (їй не загадував звечора колгоспний обліковець на буряки на повний світловий робочий день, і не шмагав батогом на полі об'їждчик за піднятого з землі колоса!)....Українське село, матеріально відкинута сталінським режимом не на сто років назад, у прокляте Шевченком кріпацтво, – а, вважати, в кам'яний вік ... на «мікрорівні», в родинах, ця пам'ять поки що зберігається – пам'ять найграндіознішого, воістину «дантівського» кошмару, на який було перетворено колишнє, оспіване класиками, «неначе писанка, село»: з вирубаними впень «за податки» вишневими садками, зогнелими ... старими стріхами, розібраними на паливо тинами – та з голодними тінями «безпаспортних» рабів «за трудовень» без вихідного ... які далеко не завжди мали з чого поставити латку на штанях [2].

На фоні суцільних злиднів українського села, окремих родин (як уже згадувалось, навіть, привілейованих), Оксана Забужко викристалізовує ще один парадокс із життя Катерини Білокур. Незважаючи на архаїчний побут художниці, недоступність ліків, завжди нетоплену хату (вода у відрі замерзала, а ноги в чоботях промерзли так, що влітку нігті злазили), з картин Білокур проступало інше село: барвисте, квітуче, яскраве, багате на сонце і квіти.

Картини Білокур у руках тогочасної влади були найкращою рекламою «розквіту радянського села в умовах колгоспного ладу». Керівники від радянської культури презентували «квітуче» колгоспне українське село і в країнах Радянського Союзу, і в Парижі. «Справді-бо, якщо проста селянка-«колгоспниця», як її незмінно позиціонували аж до 1991-го року, у вільний від колгоспних робіт час таке малює ... то дуже важко, будучи французьким інтелектуалом, ... повірити, ніби в тому самому селі, звідки прибув до Парижа «Цар-Колос», люди ще недавно мерли з голоду, бо влада забиравала їм хліб (і яка б голова таке вмістила?..) [2].

Трагізм жіночої долі К. Білокур перегукується з нелегким, але наповненим бажання творити життям не однієї української мисткині. Такі життєві й мистецькі паралелі проводив не один мистецтвознавець. Вдалою спробою поєднати «жіночі історії» є хореографічна драма режисера постановника та сценографа Олександра Білозуба «Дві квітки кольору індиго». Автор запропонував на розсуд глядачів дві історії видатних художниць – української Катерина Білокур (1900–1961 рр.) та мексиканської – Фріди Кало (1907–1954 рр.).

Вони обидві народилися на початку ХХ століття, обидві не мали спеціальної освіти, обидві працювали в жанрі примітивізму, обох торкнувся маховик комунізму, в обох поламані особисті долі. Кожна з них до малярства прийшла шляхом втрат і болю. Катерина Білокур – через біль самотності й нерозуміння. Фріда Кало – через фізичний біль, каліцтво і зраду. І лише одна різниця в їхніх долях: Катерина Білокур, в душі якої буяли квіти була самотньою, а Фріда Кало була яскравою квіткою в житті із хворобливою душею [9].

Фінальним акордом дійства є зустріч двох жінок на сцені та у картинах, що, можливо, виглядає не досить органічно, проте по-театральному ефектно. Видовищність сценічної дії допомагає режисеру й акторам довести, що обидві жінки з різних континентів, як квіти кольору індиго є символом творчості, інтуїції, геніальності, вродженого таланту та відчуття прекрасного [10].

Підсумовуючи вищезазначене, підкреслимо, що життя і творчість видатної селянки художниці-самоука Катерини Білокур є предметом майбутніх наукових розвідок, адже біографія мисткині залишається ненаписаною. Однак, якими б фактами життя вона б не була ще доповнена в майбутньому, можна стверджувати, що історія її життя – це історія щоденної боротьби з сільськими буднями, оточенням, обставинами життя заради великого прекрасного мистецтва. Її історія – це історія незламного жіночого духу, що народився й загартувався на ґрунті народного мистецтва та нелегкої жіночої долі. Жага до мистецтва К. Білокур була рівнозначною любові до життя.

Література:

1. Дзюба І. Книжка про видатних українок / І. Дзюба // Українки в історії ; за заг. ред. В. Борисенко. – К. : Либідь, 2004. – С. 7–8.
2. Катерина, або філософія мовчазного бунту: конспект до ненаписаної біографії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zabuzhko.com/ua/critique/bilokur.html>.

3. Скляренко Галина. Творчість Катерини Білокур в контексті радянського мистецтва / Галина Скляренко // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки. Мистецькі обрії'2013. Збірник наукових праць. – Випуск 5 (16). – К. : Фенікс, 2013. – С. 111–116.

4. Білокур К. В. «Буду художником» : [автобіографія] / К. В. Білокур ; публ. підгот. К. Рибалко, О. Рибалко // Україна. – 1986. – № 40. – С. 22–23.

5. Білокур К. В. Я буду художником! : докум. оповідь у листах художниці, розвідках М. Кагарлицького / К. В. Білокур ; упоряд., ред. М. Кагарлицький. – К. : «Спалах» ЛТД, 1995. – 368 с.

6. Червоних сонць протуберанці : зб. мистецтвознав. і культуролог. праць до 100-річчя Катерини Білокур / М-во культури і мистецтв України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, Акад. мистецтв України ; авт. проекту, упоряд. і відп. ред. О. Найдено, редкол. : Є. Карась та ін.; вступ. сл. : Н. Розсошинська, О. Федорук. – К. : АртЕк, 2001. – 127 с.

7. Корсакова Е. Е. «Художественный примитив» в искусстве: к определению термина / Е. Е. Корсакова // Вестн. ХДАДМ. – 2008. – № 11. – С. 50–54.

8. Білокур К. В. «А ти дивись, як у матері-природи» : [листи К. Білокур] / К. В. Білокур ; публ. підгот. М. Кагарлицький // Вітчизна. – 1986. – № 1. – С. 194–199.

9. Дві квітки кольору індиго [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://2show.mobi/teatry/dvi_kvitki_koloru_indigo.

10. Варварич Олена. Катерина Білокур та Фріда Кало: дві квітки з різних континентів [Електронний ресурс] / О. Варварич. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/kultura/katerina-bilokur-ta-frida-kalo-kviti-z-riznih-kontinentiv>.

Сушик І. В., Олиферук М. І. Катерина Белокур: драматизм женской судьбы и преданность искусству

В статье раскрыты вехи драматической судьбы женщины-самоучки Екатерины Белокур. Проанализирован трагизм К.Белокур как девочки, женщины, художницы. Акцентировано на исторических и социально-культурных обстоятельствах жизни художницы. Подчеркнуто оригинальность живописи и авторское самовыражение художницы.

Ключевые слова: Катерина Белокур, женщина-самоучка, художница, «наивное искусство».

Sushyk I. V., Oliferuk M. I. Kateryna Bilokur: The dramatic of women's fate and devotion to art

The present article deals with the dramatic milestones fate of women self-taught Katherine Bilokur. Special attention was paid

to the importance of the artist figure in the cultural pantheon of XX century. The tragedy of K.Bilokur as girl, woman artist was analyzed. The attention to historical and socio-cultural aspects of artist's life was accented. The excerpts from the biography of the artist in the interpretation of a modern writer Zabuzhko have been shown. Originality and copyright of expression painting of artist was highlighted.

The interpretation of the phenomenon of «naive artist» have been posted, the conflict K.Bilokur's personal talents and circumstances of her life was shown. Peasant woman felt like a part of Great Art Space all her life in spite of the difficulties and professional «unlearned» Excerpts from letters K.Bilokur remodel live Ukrainian peasant women of 30-50 years of XX century and simultaneously destroy the Soviet myth of good fortune of artist from the commonalty. Pictures, which were painted by woman who lived in poverty but painted pictures of flourishing collective Ukrainian village were the best advertisement for the Soviet regime. A vital and artistic parallels between Catherine Bilokur and Mexican artist Frida Kahlo was drawn. The two women from different continents is a symbol of creativity, intuition, genius, talent and innate sense of beauty. A vital and artistic parallels between Catherine Bilokur and Mexican artist Frida Kahlo were drawn. The two women from different continents are the symbols of creativity, intuition, genius, talent and innate sense of beauty.

Keywords: *Kateryna Bilokur; women self-taught, artist, «naive art».*